

Цитування:

Задорожний І. З. Джерела ірмосів канонів Богоявлення і Стрітіння Господнього Церковного Простопінія Бокшай-Малинича 1906 року. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 1. С. 241–246.

Задорожний Ігор Зенонович,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри музичного мистецтва
Мукачівського державного університету
<https://orcid.org/0000-0003-1912-230>
irmos9oda@ukr.net

Zadorozhnyi I. (2023). Sources of Irmoses' Canons of Baptism of Jesus and Epiphany of Church Prostopinije by Bokshay-Malynych in 1906. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 241–246 [in Ukrainian].

ДЖЕРЕЛА ІРМОСІВ КАНОНІВ БОГОЯВЛЕННЯ І СТРИТІННЯ ГОСПОДНЬОГО ЦЕРКОВНОГО ПРОСТОПІНІЯ БОКШАЯ-МАЛИНИЧА 1906 РОКУ

Мета роботи – здійснити узагальнення та уточнення джерел музичних текстів ірмосів канонів Богоявлення, Стрітіння Господнього Церковного Простопінія Бокшай-Малинича 1906 року крізь призму тісних зв'язків із рукописними й друкованими ірмологіями XVII–XIX ст. **Методологія дослідження** базується на комплексному системному підході поєднання критичного осмислення літератури, джерелознавчого, музично-аналітичного, порівняльного методів в аналізі музичних текстів. У порівняльному аналізі ірмосів різних списків використовуємо наукові положення О. С. Цалай-Якименко щодо формотворчих засад часомірної метрики в сакральній монодії. **Наукова новизна** дослідження полягає в уточненні джерел музичних текстів ірмосів канонів Богоявлення та Стрітіння Господнього Простопінія 1906 року, особливостей структурування музичного матеріалу та змін при формуванні стислих форм розспівування богослужбових текстів. **Висновки.** Здійснений аналіз музичних текстів ірмосів Богоявлення та Стрітіння Господнього Простопінія показує прямий зв'язок із рукописними та друкованими ірмологіями. Основні відмінності в ірмосах Простопінія зумовлено орієнтацією церковних співців на стислі та спрощені форми розспівування богослужбових текстів, використання декількох типових поспівок, внаслідок чого відбулось формування нових інтонаційних утворень. Проведені порівняння музичних текстів з різних джерел демонструють особливості формування наспівів, збереження та оновлення давніх форм сакральної монодії в регіональній церковно-співочій практиці на початку ХХ століття.

Ключові слова: сакральна монодія, ірмос, Простопініє, Ірмологіон, мелодика, модальна метрика, ритміка, музичний текст.

Zadorozhnyi Ihor, Ph.D. in Arts, Associate Professor, Music Arts Department, Mukachevo State University

Sources of Irmoses' Canons of Baptism of Jesus and Epiphany of Church Prostopinije by Bokshay-Malynych in 1906

The purpose of the article is to generalise and clarify the sources of the musical texts of irmoses' canons of the Baptism of Jesus and the Epiphany of Church Prostopinije by Bokshay-Malynych in 1906 through the prism of close relation with the manuscript and printed irmologions of the XVII-XIX centuries. **The research methodology** is based on a complex system approach combining a critical understanding of literature, source studies, music-analytical, comparative methods in the analysis of musical texts. In the comparative analysis of irmoses of different lists, we use the scientific provisions by O. Tsalai-Yakymenko regarding the formative principles of time dimensional metric in sacral monody. **The scientific novelty of the research** consists in clarifying the sources of the musical texts of irmoses' canons of the Baptism of Jesus and the Epiphany of Church Prostopinije by Bokshay-Malynych in 1906, structuring of the musical material, features of changes in the formation of condensed forms of singing liturgical texts. **Conclusions.** The analysis of irmoses' musical texts of the Baptism of Jesus and the Epiphany of Prostopinije shows a direct connection with the manuscript and printed irmologions. The main differences in Prostopinije's irmoses are caused due to the orientation of church singers to concise and simplified forms of singing liturgical texts, the use of several typical chants, as a result of which the new intonation formations have taken place. Comparisons of musical texts from various sources demonstrate the peculiarities of the pattern formations, the preservation and renewal of ancient forms of sacral monody in regional church singing practice at the beginning of the 20th century.

Key words: sacral monody, irmos, Prostopinije, Irmologion, melodic, modal metric, rhythmic, musical text.

Актуальність теми дослідження. Архітектура, іконопис, церковний спів є важливими складовими духовної культури України. Зацікавлення сакральною музичною культурою, усвідомлення процесів її формування зумовлюють необхідність врахування різносторонніх аспектів її функціонування в соціумі. Сучасні наукові дослідження церковного співу переконують у міцних зв'язках різних регіонів, етнічних груп, що зумовлено спільними традиціями візантійсько-слов'янського обряду. Широкий спектр розвитку національних традицій церковного співу представлено у фундаментальних дослідженнях української сакральної монодії, яку розглянуто в контексті візантійської спадщини, світового історичного процесу [6].

Досить різна проблематика предсталена в дослідженнях духовно-пісенних традицій Закарпаття, що відображає спрямованість на пошук більш детальних відповідей на питання походження церковного співу, особливостей його формування в регіональній церковно-співочій практиці протягом століть (Ф. Стешко, М. Антонович, С. Рейнольдс, Дж. Рокасальво, Ю. Ясіновський, Ш. Марінчак, Д. Пандза та ін.) [1; 3; 6–9].

Аналіз досліджень і публікацій дає підстави визначити й зацікавленість балканськими впливами на формування жанру ірмосів *Церковного Простопінія 1906 року* [1; 9]. Відповідну проблематику порушує словацький дослідник Д. Панца, який акцентує на впливах болгарського наспіву на формування ірмосів Різдва Христового, Богоявлення та Стрітіння Господнього [9]. Порівнюючи окремі мотиви, мелодичні звороти ірмосів канонів *Простопінія* та стихир, тропарів болгарського наспіву з низки друкованих джерел, дослідник звернув увагу на подібність у контурах мелодій, квартових стрибках, в опорних тонах, що дало підстави віднести розглянуті ірмоси *Простопінія* до болгарського наспіву та стверджувати про їх подібність до інших жанрів [9, 208].

За нашими спостереженнями, в ірмосах канонів *Простопінія* простежується тісний зв'язок та спільність зі зразками музичного матеріалу ірмосів рукописних і друкованих ірмологіонів (ірмолоїв), однак не інших жанрів з атрибуцією належності до болгарського наспіву. Оскільки низку матеріалів, де показано відповідні зв'язки, не опубліковано, а окремі дані висвітлено лише фрагментарно [2, 103–123], у нашій статті зосередимо основну увагу на показі більш повної картини спільного та

відмінного в ірмосах Богоявлення і Стрітіння Господнього *Простопінія* та ірмологіонів. Для порівняння використаємо матеріал рукописних і друкованих збірок XVII – початку XIX століття, акцентуємо на структуруванні музичної складової в ірмосах *Простопінія*, врахуємо часомірні принципи організації монодійних напівів, використаємо терміни модальної метрики – музично-віршовий рядок, піввірш (метр-стопа), доля як носіїв музично-синтаксичних цілостей [4, 67–101], що уможливило простеження ролі метричних факторів у процесі видозмін наспівів.

Мета статті – здійснити уточнення та узагальнення щодо джерел музичних текстів ірмосів канонів Богоявлення та Стрітіння Господнього *Церковного Простопінія* Бокашя-Малинича 1906 року на основі порівняння з аналогічними зразками рукописних і друкованих ірмологіонів XVII–XIX століть.

Виклад основного матеріалу. Порівняльний аналіз ірмосів канонів рухомих і нерухомих свят дав підстави визначити тотожність мелодико-ритмічних форм у *Простопінії* та стародрукованих ірмологіонів, зокрема в Почаївському ірмологіоні 1794 року. Основний характер змін у *Простопінії* зумовлено скороченням елементів розспівності, утвердженням силабічного викладу, речитативності, появою нових мелодичних зворотів [10, 215–227].

Водночас характерною ознакою структурування музичного матеріалу в ірмосах є використання декількох мелодичних зворотів-поспівок та їх варіантів у розспівуванні тексту, що добре ілюструють ірмоси канону Різдва Христового *Простопінія* [2, 106–107].

Аналогічну картину у *Простопінії* спостерігаємо в ірмосах канону Богоявлення (2 гласу), де музично-віршові рядки формуються на основі використання декількох типових зворотів-поспівок (умовно позначимо їх послідовність літерами А – В – С). Аналіз структурування музичного матеріалу в ірмосах показав однотипну послідовність зворотів-поспівок А–В, а в заключних рядках – С – В1. Відповідно до тактового поділу, структури словесного тексту в кожному ірмосі пісень канону зберігається послідовність поспівок (А – В – А – В – С – В1), що добре ілюструє така схема їх повторень:

ірмос 1 пісні – А – В – А – С – В1;

ірмос 3 пісні – А – В – А – В – С – В1;

ірмос 4 пісні – А – В – А – В – А – С – В1 і т.д.

Відповідний підхід у структуруванні музичного матеріалу в ірмосах канону

Богоявлення *Простопінія* вказує на утвердження в церковно-співочій практиці більш простих форм розспівування текстів. При паралельному зіставленні початкової поспівки-звороту ірмоса 1 пісні «*Глубины открыл есть дно*» *Простопінія* та ірмологіонів виявляємо спільність лише на рівні першого мотиву

(приклад 1). Водночас, визначаючи метричні параметри та враховуючи різні масштаби долей (ціла, половинна, четвертна), спостерігаємо тотожність метру в *Простопінії* та в аналогічних зразках ірмологіонів.

Приклад 1. Початковий піввірш ірмосу першої пісні канону Богоявлення

Порівняння наступного піввірша показує як спільність елементів мелодики *Простопінія* та ірмологіонів, так і відмінність, що зумовлено

різними редакціями тексту («*и посуху своя си изводитъ*», «*и сушею своя влечеть*»), специфікою їх розспівування (приклад 2).

Приклад 2. Піввірш «*и сушею своя влечеть*» ірмосу 1 пісні канону Богоявлення Господня

Зіставляючи заключні піввірші ірмосу першої пісні (приклад 3), очевидними вбачаємо відмінності в інтонаційній будові, у викладі музичного матеріалу, ритміці. У *Простопінії* сформована нова ритмоінтонаційна модель, у

якій помітний зв'язок з ірмолойним текстом лише на рівні окремих елементів мотивів. Також спостерігаємо альтераційні зміни, що ілюструють проникнення народнопісенних інтонацій у традиційну ірмолойну мову ірмосів.

Рукописний ірмолой 1634-50 рр.

Львівський друк. ірмологіон 1709 р., рук. Ірмологіон 1809 І.Югасевича.

Почаївський друк. ірмологіон 1794 р.

Церковне Простопініє 1906 р.

Приклад 3. Заключні піввірші ірмосу першої пісні канону Богоявлення

Поява інтонаційних змін, використання відповідних альтерацій у цих ірмосах могли бути зумовлені збереженням в усній практиці прикладів ладових мутацій, які зафіксовано за допомогою релятивних бемолів в ірмосах канону Богоявлення 2 гласу, зокрема в

рукописному ірмологіоні 1634–1650 років (№8465 ЗКМ) та Львівському друкованому ірмологіоні 1709 року. Це добре ілюструє сучасне прочитання давніх записів ірмосу (приклади 4–5).

Приклад 4. Сучасне прочитання початкових віршових рядків ірмосу 5 пісні канону Богоявлення з друкованого ірмологіону 1709 року (арк. 36 зв.)

Приклад 5. Сучасне прочитання початкових рядків ірмосу 5 пісні канону Богоявлення з рукописного ірмологіону 1634–1650 років (арк. 38 зв.), інв. №8465 Закарпатського краєзнавчого музею

В ірмосі 5 пісні ірмологіону 1709 року бачимо ладові зміни, зіставлення натурального (a-moll) і дорійського (VI ст. високий), відхилення у мажор (IV ст.) та повернення до натурального виду (приклад 4). У цьому самому ірмосі рукописного ірмологіону 1634–1650 років бачимо відмінності в розгортанні ладового процесу (приклад 5). Слід зазначити, що саме такі ладово-інтонаційні зміни в ірмосах, фітні розспіви (наявні в ірмосі 9 пісні в ірмологіоні 1634–1650 рр. та друкованому 1709 р.) становили труднощі в їх засвоєнні, зумовлювали пошук співцями більш простих мелодичних зворотів у розспівуванні текстів.

Дещо інший характер відмінностей виявляємо при порівнянні музичного матеріалу ірмосів з канону Стрітіння Господнього *Простоїнія* та ірмологіонів.

Аналіз музичного матеріалу в ірмосах 1–8 пісень (окрім 9-ї пісні) канону Стрітіння *Простоїнія* засвідчує аналогічний характер формування послідовності поспівок-зворотів, які піддаються тактовому поділу:

- ірмос 1 пісні – А – В – А – В – В1 – В2 – С;
- ірмос 3 пісні – А – В – В1 – С;
- ірмос 4 пісні – А – В – А – В – В1 – С;
- ірмос 5 пісні – А – В – А – В – В1 – В2 – С;
- ірмос 6 пісні – А – В – С;
- Ірмос 7 пісні – А – В – А – В – С;
- Ірмос 8 пісні – А – В – А – В – В1 – С.

Слід зазначити, що в *Простоїнії* поспівки А – В – В1 – В2 ірмосу 1 пісні є тотожними із музичним матеріалом подібного 8 гласу. Спільність музичного матеріалу ірмосу 1 пісні канону Стрітіння 3 гласу та подібного 8 гласу в *Простоїнії* вказує на кардинальні відмінності при порівнянні з матеріалом ірмосів ірмологіонів, активізує низку питань щодо причин таких запозичень, є прикладом неточностей, що трапляються в усній співочій практиці. Водночас порівняння подібного 8 гласу рукописних і друкованих ірмологіонів та *Простоїнія* підтверджує спільність їх музичного матеріалу. Зауважено також, що словесний текст ірмосу 8 пісні «Нестерпимому огню» канону Стрітіння Господнього аналогічний ірмосу 8 пісні воскресного канону 3 гласу. Проте спільні риси в музичному тексті *Простоїнія* виявляємо в ірмосах 9 пісні Стрітіння та воскресного канону 3 гласу, у яких відмінний словесний текст. Тож належність мелозворотів до того чи іншого гласу, їх епізодичні міграції в ірмосах вказують на ще одну проблематику, що вимагає окремих студій.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні джерел музичних текстів ірмосів канонів Богоявлення та Стрітіння Господнього Простоїнія 1906 року, особливостей структурування музичного матеріалу та змін при формуванні стислих форм розспівування богослужбових текстів.

Висновки. Здійснені порівняння дали змогу уточнити та підтвердити зв'язок музичного матеріалу ірмосів канонів Богоявлення та Стрітіння Господнього *Простоїнія* і рукописних та друкованих ірмологіонів XVII–XIX століть.

Характер скорочень музичного матеріалу, варіювання декількох типових поспівок, формування новоутворень в ірмосах Богоявлення *Простоїнія* відображають орієнтацію співців на стислі та спрощені форми розспівування богослужбових текстів, використання типових поспівок, внаслідок чого відбулось формування нових інтонаційних утворень. Кардинальна відмінність ірмосів Стрітіння Господнього (3 гласу) *Простоїнія* від зразків ірмологіонів, яка зумовлена використанням окремих мелодико-ритмічних зворотів з подібного 8 гласу, вимагає додаткових уточнень відповідних запозичень. Надалі доцільно продовжити джерелознавчі студії, які забезпечать розкриття специфіки формування новоутворень, характер змін при порівнянні різних джерел, об'єктивність висновків щодо збереження та оновлення давніх форм сакральної монодії в регіональній церковно-співочій практиці на початку ХХ століття.

Література

1. Антонович М. *Musica Sacra* : зб. ст. з історії української церковної музики. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 261 с.
2. Задорожний І. Ірмоси Простоїнія: джерела, особливості мелодики. *Простоїніє – наша спільна спадщина* : матер. конф., присв. сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного Простоїнія» О. І. Бокшая. Ужгород : Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2007. С. 103–123.
3. Стешко Ф. Церковна музика на Підкарпатській Русі. *Науковий збірник товариства «Просвіта»*. Ужгород, 1937. Річ. 12. С. 118–128.
4. Цалай-Якименко О. Київська школа музики XVII століття. Київ – Львів – Полтава : Друк. НТШ, 2002. С. 67–101.
5. Церковное Простоїніє. Унгарь : Уніо, 1906. 191 с.
6. Ясіновський Ю. Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу. *Історія української музики* :

дослідження. Вип. 18. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2011. 468 с.

7. Ясиновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої XVI–XVIII століть. Львів : Видавництво отців василіян «Місіонер», 1996. 622 с.

8. Marinčák Š. Nedel'né tropáre v byzantsko-slovanskej tradícii na Slovensku. *Slavica Slovaca*. Roč. 48. No.1. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013. S. 9–40.

9. Pancza D. Kánony sviatkov Narodenia, Bohozjaveniaa Stretnutia Pana v Bokšayovom irmologione. *Prostopinije – naša spільna spадщина* : матер. конф., присв. сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного Простопінія» О. І. Бокшя. Ужгород : УжБА ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2007. С. 208.

10. Zadorožnyj I. Джерела Церковного Простопінія І. Бокшя та Й. Малинич. *Počiatky kresťanskej hudby v Evrópe*. Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka, Teologická fakulta Trnavskej univerzity. Bratislava, 2005. С. 215–227.

References

1. Antonovych, M. (1997). *Musica Sacra: A collection of articles of the history of Ukrainian church music*. Lviv: Instytut ukrajinoznavstva im. I. Kryp'jakevycha NAN Ukrajiny, 261 [in Ukrainian].

2. Zadorožnyi, I. (2007). *Irmoses of Prostopinije: sources, features of melody. Prostopinije – our common heritage: materials of the conference dedicated to the centenary of the first printed edition of «Church Prostopinije» by fr. I. Bokshay*. Uzhghorod: Uzhghorods'jka ghreko-katolyc'jka boghoslovs'jka akademija im. Blazhennogho Teodora Romzhi, 103–123 [in Ukrainian].

3. Steshko, F. (1937). *Church music in Subcarpathian Ruthenia*. Naukovyj zbirnyk tovarystva «Prosvita». Uzhghorod, Rich, 12, 118–128 [in Ukrainian].

4. Calaj-Jakymenko, O. (2002). *Kyiv school of music of the 17th century*. Kyjiv – Ljviv – Poltava : Druk. NTSh, 67–101 [in Ukrainian].

5. *Church Prostopinije*. (1906). Unghvar : Unio, 191 [in Ukrainian].

6. Jasinovs'kyj, Ju. (2011). *Byzantine hymnography and church monody in the Ukrainian reception of the early modern period [History of Ukrainian music: Research, 18. Instytut ukrajinoznavstva im. I. Kryp'jakevycha NAN Ukrajiny]*. Ljviv, 468 [in Ukrainian].

7. Jasinovs'kyj, Ju. (1996). *Ukrainian and Belarusian notolinear Irmolois of the 16th–18th centuries*. Ljviv : Vydavnyctvo otciv vasylijan «Misioner», 622 [in Ukrainian].

8. Marinčák, Š. (2013). *Nedel'né tropáre v byzantsko-slovanskej tradícii na Slovensku*. SLAVICA SLOVACA, 48, 1. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 9–40 [in Slovakian].

9. Pancza, D. (2007). *Kánony sviatkov Narodenia, Bohozjaveniaa Stretnutia Pana v Bokšayovom irmologione. Prostopinije – our common heritage: materials of the conference dedicated to the centenary of the first printed edition of «Church Prostopinije» by fr. I. Bokshay*. Uzhghorod: Uzhghorods'jka ghreko-katolyc'jka boghoslovs'jka akademija im. Blazhennogho Teodora Romzhi, 208 [in Ukrainian].

10. Zadorožnyj, I. (2005). *Sources of Church Prostopinije of Bokshai and J. Malinich. Počiatky kresťanskej hudby v Evrópe*. Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka, Teologická fakulta Trnavskej univerzity. Bratislava, 215–227 [in Slovakian].

Стаття надійшла до редакції 10.01.2023

Отримано після доопрацювання 14.02.2023

Прийнято до друку 22.02.2023